

RECENSE A REFERÁTY

J. M. Stajerman: Krisis rabovladelčeskogo stroja v zapadnych provincijach Rímskej imperii. Moskva 1957. Stran 512.

Jelena Michailovna Stajermanová, autorka známá svými závažnými a podnětnými články ve Vestniku drevnej istorii a svým velkým podílem na druhém dílu sovětských Světových dějin (Vsemirnaja istorija, II. díl vyšel r. 1956), obohatila v poslední době marxistickou historickou literaturu dalším velmi cenným příspěvkem. Její nová kniha, o které tu referujeme, se zabývá jedním z nejobtížnějších období dějin starověku, obtížným především proto, že v něm došlo k velkým změnám, které se stále ještě nepodařilo všestranně objasnit. Mnozí badatelé nazývají to období mnohoznačně krizí III. století, dávající tím nepřimo najevo, že tu krizi nijak přesně nezařadují do zákonitého vývoje lidské společnosti, pokud ovšem její zákonitost vůbec uznávají. S. jejich různé koncepce — jde především o díla M. Rostovceva, F. Altheima, A. Calderiniho a E. Manniho — kritizuje (str. 3—9), a podává také hodnocení práce sovětských badatelů V. S. Sergejeva, S. J. Kovaleva, N. A. Maškina, A. D. Dmitreva a O. V. Kudrjavceva (str. 9—14). Tu a tam má výhrady k jejich řešení některých důležitých otázek, ale spolu s nimi vidí v událostech a přeměnách, ke kterým došlo ve III. stol. n. l., krizi otrokářského řádu. Kdežto jmenovaní sovětská badatelé se zabývali touto otázkou většinou jen v jednotlivých menších studiích a článcích, je příspěvek Stajermanové pozoruhodný a závažný jak svým rozsahem a důkladností, tak celkovým přístupem k dané látce a řešením jednotlivých problémů. Ačkoli omezuje svou práci jen na západní polovinu římské říše, vlastně jen na její západní provincie, není úkol, který si vytkla, lehký, neboť badatel se tu musí opírat o prameny příliš stručné a kusé, které nadto nelze snadno interpretovat, a také o prameny nepřilíh spolehlivé, jako jsou např. Scriptores historiae Augustae, takže jen komplexní jejich rozbor může dát určité výsledky (srov. str. 23). Taková práce tedy vyžaduje dlouholeté přípravy, což S. dosvědčuje svými články ve VDI.

Monografie je rozdělena do čtyř částí, z nichž každá má několik obsáhlých kapitol. Hned na začátku první části je velmi cenné pojednání o vlastnických formách za císařství (str. 26 až 48). V prvních stoletích n. l. převládala antická otrokářská forma vlastnictví. Projevovала se neomezenou mocí pána nad bezprostředním výrobcem, tj. otrokem, ale omezenou mocí nad základním výrobním prostředkem — půdou. To omezení vyplývalo z městské organizace, neboť zámožná municipální vrstva, decuriones, měla vždy ke svému městu značné povinnosti. Avšak v římské říši doby císařské neexistovalo jen toto vlastnictví. Ve všech provinciích zůstávaly stále oblasti, které nebyly přičleněny k městskému území, a stále se v nich proto uchovávaly zbytky prvobytně pospolného řádu. Ten se ovšem rychle rozkládal působením nově zakládaných kolonií, takže se místní obyvatelstvo začalo ve vyspělejších oblastech záhy a rychle diferencovat na třídu otrokářskou a na třídu vykořisťovaných otroků a polosvobodných lidí. Když pak rozklad prvobytně pospolné společnosti dospěl určitého stupně, přeměňovalo se vesnické nebo kmenové území samo v město se všemi jeho antickými rysy.

Municipiální otrokářské villy byly zpravidla specialisovány, a proto se zaměřovaly na trh, avšak v římské říši existovaly také velkostatky, které směřovaly k hospodářské soběstačnosti. S. je označuje termínem „eximované“, poněvadž byly nezávislé na městě. Jejich majitelé měli totiž často tolik polností jako celé město a s městem se také nejednoduše soudili. Na těchto latifundiích se nemohlo od samého začátku jejich existence užívat jen otrocké práce; byly tam vesnice, jejichž všichni obyvatelé museli pro velkostatkáře pracovat, a brzy se tam ve velkém počtu uplatnili také kolonové, kteří byli potomky drobných nájemců, klientů nebo znevolaňených dlužníků.

Samostatnou formu vlastnictví představovaly císařské velkostatky; byly přímo podřízeny fisku a byly spravovány císařskými prokurátory. Co do způsobu vedení nebyly jednotné, neboť záleželo na tom, jak se dostaly do císařského majetku. Byly to tedy i villy, i tzv. eximované velkostatky.

Důraz, který klade S. na rozdíl mezi vlastnictvím půdy v rámci města a mezi vlastnictvím „eximovaného“ statku, je jedním ze základních přínosů její práce, neboť se z něho dá vyloučit mnoho jevů, které jsou pro konec antického světa příznačné. Autorka toho se zdarem využívá

již v kapitolách o projevech a příčinách krize antické formy vlastnictví a o rozvoji velkostatků (str. 49—117). Úpadek se projevil nejdříve v městech a způsobovala to sama struktura municipálního zřízení, poněvadž z nadvýrobku práce otroků bylo třeba živit také městskou chudinu. Tím byli arci zatíženi tamní vlastníci otroků, a proto se i zastávání municipálních úřadů pocítovalo stále více jako hospodářské břemeno. A právě těchto tíživých povinností byli zprůstřední bohatí lidé, zpravidla senátoři, jejichž „eximované“ velkostatky byly také progresivnější, neboť nebyly už obdělávány ryze otrokářským způsobem.

Hospodářským bojem mezi „eximovanými“ velkostatky a městy byla postižena sama římská familia; projevovalo se to jak jejím rozkladem, tak sblížením otroků a svobodných pracujících lidí. O tom pojednává S. na str. 118—150. Zdůrazňuje důležitost peculia otroků a klade také velký důraz na otázky ideologické. Soudí např., že měla na otroky velký vliv kynická filosofie, arci v podobě lidové.

V druhé části knihy (str. 151—277) pojednává S. o jednotlivých západních provinciích a dochází k závěru, že lze v celé západní polovině římské říše pozorovat na konci II. a na začátku III. stol. růst velkostatků a přechod obecní půdy do soukromých rukou. Velkostatkáři se zmocňovali obecních pastvin i selské půdy, a to obecně v oblastech zaostalejších, městské v oblastech pokročilejších. Tento proces podryval samu podstatu města v antickém smyslu toho slova; všude nastává počáteční etapa krize otrokářského způsobu výroby. Ta se projevovala nejostřeji v oblastech, ve kterých byl nejvíce vyvinut otrokářský řád, kdežto v oblastech, ve kterých bylo otroctví poměrně málo rozvité, se pocítovala méně, ba někde ještě docházelo k jakémusi rozkvětu otrokářského vlastnictví. Ten rozkvět však nedosáhl vyššího stupně; proto se např. v podunajských provinciích nemohlo již vyvinout v širokém měřítku municipální zřízení. Zato všude vzrůstal počet kolonů; ti pocházeli v oblastech, ve kterých předtím dosáhl otrokářský řád rozkvětu, vždy zčásti z řad otroků a propuštěnců, kdežto v oblastech zaostalejších namnoze jen z drobných rolníků a občinníků.

Pod termínem romanisace se obvykle rozumí rozšíření latinského jazyka, římského způsobu života a římské kultury. Tato definice však nevyhovuje marxistickému chápání dějin, a proto již dříve byly podávány definice jiné. Tak např. O. V. Kudrjavcev již r. 1946 ve své studii *Dunajskije legiony i ich značenije v istorii Rimskoj imperii* (vyšlo r. 1957 v posmrtném vydání jeho dosud nepublikovaných článků a studií pod názvem *Issledovanija po istorii balkano-dunajskich oblastej v period Rimskoj imperii i stažji po obščim problemam drevnej istorii*) definoval romanisaci jako rozšíření hospodářských, sociálních, politických a kulturních forem, které byly vlastní starým oblastem římského světa, do romanisujících se provincií, tj. do těch provincií, ve kterých se šířila římskými výboji antická forma vlastnictví a urbanisace (uv. dílo str. 160 n.). Podobně zní definice Štajermanové (str. 256). Romanisace představuje podle ní rozvoj otrokářských výrobních vztahů v jednotlivých římských provinciích; s tím souvisí rozkvět municipálního zřízení a rozšíření římské kultury mezi provinciálními příslušníky otrokářské třídy. Barbarisace je pak jev závislý na krizi otrokářského řádu; projevuje se úpadkem municipií a přemístěním těžiště hospodářského a sociálního života z města na venkov (tamtéž).

Druhou polovinu své knihy, tj. třetí a čtvrtou její část, ve kterých se pojednává o průběhu krize ve III. stol. n. l., zahajuje autorka kapitolou o politických programech a ideologických proudech (str. 278—320). Nejdříve se dotýká stoické filosofie a spojuje životní tehdejší inteligence s úpadkem měst, protože jen ta jí mohla zajistit blahobytný život. Velkou pozornost pak věnuje Filostratovu románu o Apolloniovi z Tyany; vidí v něm odraz ideologie municipální. Názory Cassia Diona chápe jako odraz ideologie východních velkostatkářů, kdežto v rozboru císařských biografii, známých pod titulem *Historia Augusta*, hledá ideologii velkostatkářů západních. Rozeznává tedy celkem tři hlavní politické programy. 1. V programu západní zemědělské šlechty, tj. vlastníků eximovaných laudundií, bylo úsilí o samostatnost politickou i hospodářskou co největší, o provinciální autonomii, o odevzdání státní a císařské půdy do jejich rukou, o snížení nebo dokonce o zrušení dávek, které musila odvádět. Západní statkářská aristokracie byla stoupenkyní aktivní zahraniční politiky, poněvadž potřebovala doplňovat válečnými zajatci řady svých kolonů. V jejím zájmu bylo také to, aby byla vojensky kolonizována půda pohraniční a nikoli vnitrozemská. Toužila po omezení moci provinciálních místodržících a císařských činníků, a jejím ideálem byla slabá monarchie; císař měl být volen a měl být pouze nejvyšším vojenským velitelem, kdežto v ostatních věcech měl být omezen senátem, který se skládal právě z příslušníků velkostatkářské šlechty. — 2. Program velkostatkářů z východní poloviny říše se shodoval s předešlým potud, že v něm byla také touha po převedení státní a císařské půdy do rukou provinciálních magnátů a sympatie k expansivní politice, ale lišil se v ostatních bodech. Předpokládala že v něm totiž silná císařská moc, která by se opírala o šlechtu, centralisace vlády, zrušení provinciální a městské autonomie jakožto články mezi občanem a vládou, podřízení obyvatelstva přímo ústřední moci a jejím orgánům,

potlačování nejen veškerých masových hnutí, nýbrž i svobody myšlení; požadovala se v něm unifikace vzdělání a jediné náboženství, které by bylo závazné pro všechny obyvatele říše. Podle tohoto programu měly být zrušeny všechny výsady a zvláštnosti pro osoby, které nepatřily k hrstce senátorů, tj. mělo dojít k všeobecné nivelisaci nižších vrstev v bezpráví. Dávky měly být sice uvaleny na všechny příjmy bez výjimky, ale měly být zrušeny výdaje na potřebu měst. Tento program uznává nutnost silné armády a je tedy jakýmsi hlasatelem pozdějšího dominátu. — 3. Municipální otrokářské kruhy chtěly především uchovat městské zřízení i městskou autonomii a měly v programu ochranu municipálních práv, omezení hospodářské i politické moci vlastníků eximovaných velkostatků, nějakou podporu svobodné chudiny a také svobodu myšlení a projevů. Municipálové potřebovali silně císařské moci, která by držela na uzdě i velkostatkáře, i bouřící se chudinu, ale přitom hlásali, že nemá být císařská vláda — ačkoli se klonili k její dědičnosti — „tyranská“, tj. nemá rušit veškeré svobody měst a občanů. V rukou císařových má být dostatečně velký majetek a má se ho užívat k „obecnému prospěchu“, tj. pomáhat „váženým“ občanům a zakupovat u barbarů mír. Města tedy zastávala podle Štajermanové záporné stanovisko k výbojným válkám, a tím i k armádě, a prosazovala mír za každou cenu.

Mimo tyto tři politické programy, z nichž první se jen zdánlivě shodoval se senátorskou ideologií I. stol. n. l., neboť ve II. a III. stol. cítili západořímsí senátoři již provinciálně, pokoušeli se S. určit také ideologii vojska (str. 317; srov. též 291 n.), ale k tomu nenachází dosti pramenů. A tak vychází toliko z jedné řeči Commodovy, uvedeně Herodianem (I 5). Commodus v ní vynáší dědičnou panovnickou moc nad moc nabytou adopté, poněvadž ji dává původ a nikoliv senát, a takový panovník pak není na senátě závislý.

Druhá kapitola třetí části knihy je věnována první etapě krize, tj. vládě císařů od Commoda do Alexandra Severa (str. 321—386). S. tu nepodává systematický výklad politických dějin, nýbrž rozebírá pouze politiku jednotlivých císařů, především z hlediska hospodářského a sociálního, a snaží se vždy zjistit jejich oficiální program. Vychází přitom z důkladného studia literárních pramenů, napsíu a mincí, a velkou pozornost věnuje také náboženským a filosofickým směrům. Dokazuje, že se Commodus opíral o municipia, Pertinax o kruhy senátorské, Pescennius Niger o vrstvy municipální, Clodius Albinus o velkostatkářskou šlechtu, především hispanskou a galskou. Septimius Severus, třeba vystupoval formálně jako mstitel Pertinakův, přiklonil se ve skutečnosti k politice Commodově, a stejně si počínal jeho syn Caracalla. Proto je také nejvíce pozorností věnováno těmto třem císařům.

Commodovi se často vytýká, že se zpronevřil zásadám svých předchůdců a že jeho vláda znamenala další krok od principátu k dominátu. Jde totiž především o jeho poměr k senátu, ale tu S. zdůrazňuje, že se na sklonku II. stol. hospodářské a sociální poměry proti dřívějším dobám změnily, a zejména senátoři již nebyli těmi stoupenci ryze otrokářského způsobu výroby jako kdysi. Proto S. pokládá Commodovu politiku za konservativnější, než byla politika adoptivních císařů, neboť byla vedena v zájmech té sociální skupiny, která byla největší oporou říše, založené na vládě otrokářské třídy, tj. třídy sjednocené v městských organizacích a svázané s antickou formou vlastnictví (str. 330). Septimius Severus a Caracalla vedli také politiku, která omezovala moc velkostatkářů a podporovala municipální vlastníky, neboť na municipálním zřízení spočívala hlavní síla římské armády. Úlohu, kterou začali mít od dob vlády Septimia Severa v římském vojsku Thrákové a Illyrové, nelze podle S. vysvětlovat pouze jejich vysokými bojovými kvalitami, nýbrž především tím, že v té době ještě nevstoupil v podunajských provinciích otrokářský řád do počátečního stadia krize, které již zachvátilo provincie ostatní. Poněvadž zůstávala armáda dlouho nástrojem vlády třídy otrokářské, musila se verbovat z těch elementů, kterým byl zájem té třídy nejbližší. Pokud byla ta třída silná v Itálii, Hispánii a Gallii, byl nábor do vojska prováděn hlavně z těchto provincií. Avšak když se v nich situace změnila, muselo to mít svůj odraz i v římském vojsku, třebaš již v té době byli verbováni, arci v počtu nevelkém, také koloni z celé západní poloviny říše. Ostatně i hospodářské výhody, kterých se vojákům za severovské dynastie dostávalo, měly za svůj cíl založit z vojáků a veteránů jak v městech, tak na venkově novou vrstvu otrokářských zemědělců, která měla ochraňovat římskou vládu a tvořit rezervu pro římské legie. Požitky vojáků byly velké, ale tím se jen zvětšoval útlisk jiných vrstev, aniž se tím dala zastavit postupující krize otrokářského řádu. V náboženství podporovali Severovci sluneční kultu, poněvadž nábožensky zdůvodňovaly silnou panovnickou moc, a přitom bylo možno uchovávat kultu ostatní.

Macrinus byl vynesen na trůn vojskem, ale přesto se snažil nalézt oporu ve vrstvě aristokratické, takže se jeho vláda v lecčems podobala vládě Pertinakově. Avšak záhuba obou těchto „senátorských“ císařů, nedlouho vládnoucích, nepřímo dokazuje, že aristokratický program nemohl být na konci II. a na začátku III. stol. ještě uskutečněn.

Vládou Elagabalovou se S. nezabývá, protože neměla přímý vztah k západu, a tak

přistupuje hned k vládě Alexandra Severa. Za jeho panování měl podle Cassia Diona a SHA hlavní úlohu právník Ulpianus, a ten se snažil co nejvíce podepřít aristokratický program. Omezoval moc vojska umístěním vojáků v pohraničí a nikoli v nejlepších oblastech provincií, ze kterých pocházeli. V municipiích sice podporoval decuriony, ale formuloval také zákon, který je poutal ke svému městu a k funkcím. V kultu podporoval Alexander Severus oficiálně staré římské bohy, ale sám uctíval také Apollonia z Tyany, Krista, Abrahama, Orfea aj., což samo o sobě svědčí o tehdejší náboženské snášenlivosti vlády. Ve svém larariu měl také portréty zbožněných císařů, a tím vycházel vstřícně k senátu, neboť senátoři dávali svým uctíváním zbožněných Antoninů najevo, jakého císaře si přejí.

Ve čtvrté části své knihy se Š. zabývá dobou, kdy byla ve III. stol. krize nejostřejší, a dotýká se též jejich následků (str. 387—509). Pojednává tedy o období politických zmatků, které bylo zahájeno vládou Maximinovou a které se skončilo dominátem. Provolání Maximina císařem hodnotí jako reakci proti „senátorské“ politice Alexandra Severa a jako projev sociálního napětí, ale přitom odmítá mínění, že v něm lze spatřovat vůdce nižších vrstev. Dále se pak věnuje obšírnému rozboru povstání Gordianů a vládě císařů „senátorských“, především Gordiana III., a dokazuje, že jeho konfiskace, kterými přešel majetek veteránů a municipálů v Africe do rukou velkostatkářů, velmi urychlily krizi otrokářského řádu v těchto oblastech. Za přepjaté však pokládá mínění, že byla od té doby provincie Africa v hospodářském úpadku. To, že se od té doby v afrických městech málo stavělo a že se tam z té doby dochovalo málo nápisů, svědčí jen o úpadku měst. Máme ostatně zprávy, že již za vlády Gordiana III. stavěli kolonové pro své pány tvrze. Také v zahraničí nastávají tehdy změny, a to hlavně potud, že sílí „barbarské“ kmeny. Zkrátka od té doby se začíná v podstatě ta epocha, která se obvykle označuje jako krize III. století. Její politické dějiny jsou podmíněny bojem usurpátorů, rychlou jejich výměnou, odpadáním provincií od Říma, válečnými porážkami říše a posléze všeobecně silícími lidovými povstáními, jejichž hlavní hybnou silou představovali rolníci různých kategorií.

Politiku dalších vládců, kteří panovali jen krátce, Š. nezkoumá, nýbrž zabývá se spíše otázkami všeobecnějšího rázu, zejména křesťanstvím (str. 405—420). Za charakteristické pokládá např. to, že se šířilo křesťanství v afrických městech nejrychleji právě v době, kdy byla ta města vládou zatlačována v zájmu velkostatkářů politicky do pozadí. Š. podává hlavní rysy ideologie Tertullianova a Cyprianova, přičemž právě v Cyprianovi vidí představitele horní municipální vrstvy, která se přikláníla ke křesťanství z opozice k římské politice, opírající se o vrstvy municipiím nepřetěcí.

Galliena (str. 420—448) hodnotí antické literární prameny většinou nepřiznivě, a teprve v tomto století se objevily pokusy o jeho rehabilitaci. Přitom se většinou psalo jen o jeho osobních vlastnostech. To, proč za jeho vlády docházelo k povstáním a proč odpadly provincie, netkví podle Š. v jeho nečinnosti, nýbrž v tom, že opíral svou politiku o vrstvy, které nepřály statkářské aristokracii, tj. podporoval města a armádu, ba dokonce zakázal senátorům sloužit ve vojsku. Gallienus podporoval uctívání starých bohů, zejména Jupitera, a filosofii Plotinovu. Ta měla mnoho stejných nebo podobných prvků jako stoická etika, ale byla aktivnější. Plotinos např. odmítal víru v konec světa, a tím také podporoval ideologicky ty vrstvy, které se opíraly o starý řád s nadějí, že ho budou moci uchránit. Gallienus byl ctitelům novoplatonismu také proto, že v něm spatřoval nejlepší zbraň proti křesťanství, neboť násilí v tomto směru odmítal. Jeho vláda byla tedy obdobím, kdy tvořilo přelom v dějinách otrokářského řádu. Tehdy se totiž sociální skupina, která obhajovala antickou formu vlastnictví, chápala naposledy iniciativy v boji o udržení své existence. V té době se však aktivně začleňovaly svým sociálním hnutím do politického dění také široké masy pracujících, a také provinciální statkářská šlechta odpovídala na Gallienovu politiku povstáními.

V dalším oddíle pojednává Š. o galské říši a o bagaudech (str. 448—468), podává přehled a kritiku kusých zpráv o lidových povstáních v Africe a zabývá se také postavením africké šlechty (str. 468—475). Africká povstání hodnotí jako novou etapu v boji vykořisťovaných tříd proti vykořisťovatelům; přitom dochází k závěru, že mezi povstanci neměli tehdy ani většinu, ani vedení otroci, nýbrž svobodní rolníci a kolonové. Vyplyvá to už z toho, že těmito povstáními nebyly dotčeny oblasti, ve kterých převládaly otrokářské villy, tj. sever prokonsulské Afriky. Stejně tomu bylo v Gallii Narbonské a v Porýní. Povstání propukala tedy nejvíce v těch krajích, kde bylo nejvíce eximovaných velkostatků. Masová povstání v Africe začala o 15—20 let dříve než v Gallii; tím se vysvětluje, proč ve III. stol. Gallia odpadla od Říma, kdežto Africa nikoli. V Gallii, v Hispanii a v Britanii si totiž velkostatkářská šlechta zprvu neuvědomovala sílu třídního boje, kdežto africká šlechta, ačkoli se i v jejích řadách vyskytovaly centrifugální tendence, nechťela přervat všechna pouta s ústřední vládou a tak se zbavit možnosti hledat u ní podporu proti lidovým povstáním.

Gallienova snaha, zajistit vítězství municipálních otrokářů a armády, se potkala s nezdarem, a také provinciální velkostatkáři nemohli ještě prosadit všechny své požadavky. Rozmach lidových povstání nutil totiž obě strany ke kompromisu, a snad i Gallienovo zavraždění je toho projevem; bylo provedeno jeho důstojníky, kdežto prostí vojáci stáli při svém císaři a vynutili si jeho divinaci. Vývoj otrokářských výrobních vztahů byl však zcela u svého konce, a proto se stále více uplatňovala posice velkostatkářské šlechty. Porážka kruhů, které podporovaly Gallienovu restaurační politiku, se projevila ostatně také v novoplatonské filosofii. V ní mizí poté, co musili její hlasatelé opustit Řím, ty optimistické rysy, které nacházíme ve spisech Plotinových. Tak např. Porfyrios učil, že se člověk nemůže stát mudrcem, žije-li mezi chátou,, že se musí utéci do samoty a že nesmí mít účasti v lidských záležitostech.

Autorka se tedy dotýká v této své práci mnoha otázek, které byly předmětem diskuse na stránkách VDI v letech 1953—1955. Referoval jsem o ní r. 1956 ve SPFFBU, C 3, str. 160—164, ale tehdy jsem ještě nemohl využít redakčních závěrů, které vyšly ve VDI 1956, č. 1, str. 3—13. Poněvadž uvedla svým zásadním článkem tuto diskusi právě Š. (VDI, 1953, č. 2, str. 51—79), bude jistě zajímat, pokud ve své nové práci rozvádí své dřívější these a pokud vychází z těch požadavků, které redakce VDI r. 1956 vytýčila. Tehdy bylo nejvíce výtek vysloveno na její adresu proto, že charakterisovala římskou vládu za dominátu jako orgán moci feudalisující šlechty, přičemž vyslovila názor, že ve IV. stol. už nelze mluvit o existenci otrokářského řádu, nýbrž jen o jeho přežívání. K tomu zaujala redakce VDI záporné stanovisko zdůrazňující (uv. čl. str. 11), že vládnoucí třída v pozdním císařství nebyla ve svém celku ani feudální, ani „feudalisující“, poněvadž všechny její vrstvy byly více méně svázány s otrokářským vlastnictvím, a označila tyto názory Stajermanové za ukvapené. Mimoto jí redakce VDI vytkla (uv. čl. str. 8), že není zcela přesvědčivý její výklad o rozdílech v pracovních formách na „eximovaných“ velkostatcích a na pozemcích municipálních vill, a že jednostranně spojuje vlastnictví municipálních vill s otrokářským způsobem výroby a vlastnictví „eximovaných“ velkostatků s feudalismem.

Přistupujeme-li k hodnocení z tohoto zřetel, musíme konstatovat, že té jednostrannosti v nové práci J. M. Stajermanové není. Tak např. „illyrské“ císaře označuje jen za představitel kompromisní politiky mezi velkostatkářskou šlechtou a municipální otrokářskou vrstvou (str. 482—509), a také její stanovisko k dominátu je opatrnější, a to už proto, že se IV. stoletím nezabývá. Dospívá totiž k těmto hlavním závěrům (str. 509): Krize otrokářského řádu, která se začala v římské říši na konci II. stol. n. l., byla příčinou postupného rozkladu všech institucí, charakteristických pro otrokářskou společnost, a také rozkladu základních tříd té společnosti. V oblastech, ve kterých práce otroků vytačila na vrcholu otrokářského řádu z výroby práci svobodných lidí, byla krize nejostřejší a podměnila pronikavý úpadek jejich hospodářského i kulturního života. Třebas se krize jevila výsledkem působení zákonů, určujících vývoj otrokářského způsobu výroby, varuje Š. před přehlázením té věci, že antická otrokářská forma vlastnictví nebyla jedinou formou v římské říši. S rozkladem otrokářských výrobních vztahů začaly mít stále větší úlohu procesy svázané s těmi formami vlastnictví, které se vytvořily již v předchozích etapách dějin společnosti a které se staly v posledních stoletích existence říše hlavní silou při zrodu prvků feudálních vztahů a a genese tříd feudální společnosti. Třídni boj zemědělského obyvatelstva proti vládnoucí třídě a také boj mezi sociálními skupinami, svázanými s rozličnými formami vlastnictví, podměnil dějiny římské říše v období tzv. krize III. století. Ten boj se skončil dočasnou porážkou lidových mas a definitivní porážkou municipálních zemědělců a otrokářů; posílení z něho vyšli tři velcí vlastníci, v jejichž hospodářství se mohly nejlépeji, arci v mezích tehdejší společnosti, rozvíjet zárodky feudálního vykořisťování. To ještě neznamenalo, že feudální způsob výroby zvítězil. Ustálit se mohl teprve na konci dlouhého boje, vnějšího i vnitřního, který se skončil pádem západní poloviny římské říše. Avšak v období krize III. století se už v podstatě vyskytly ty linie, po kterých ten boj šel.

Jako jeden ze svých požadavků vyzvedla redakce VDI řešení otázky o stupni a formách zrání feudálních výrobních vztahů v lúně otrokářského řádu (uv. čl. str. 7), přičemž měla na mysli především kolonát. Š. kolonátu samému nevěnuje příliš velkou pozornost, ale pojímá tu otázku mnohem širě, a svým řešením hospodářských a sociálních poměrů a také ideologických proudů v západních provinciích římské říše ve III. století položila solidní základy pro další bádání v tomto směru. V její knize je sebráno a využito mnoho materiálu, ale je na škodu věci, že k ní nebyl pořízen ani jmenný a věcný rejstřík, ani seznam citovaných míst, neboť pak by si mohl každý, kdo se zabývá podobným thematem a užívá stejných pramenů, snáze ověřit, jak ty kusé údaje, o které se badatelé musí opírat, Š. interpretuje a jaké stanovisko k nim zaujímá.

Máme-li nakonec hodnotit práci Stajermanové jako celek, musíme zdůraznit její průkopnický charakter, a již z toho vyplývá, že s ní bude nejjeden badatel — nemarxista i marxista — v lecčems nesouhlasit. Snad bych mohl sám hned připojit některé výhrady jak obecnějšího rázu (např. zda postaći rozbor názorů Cassia Diona k určení ideologie východní aristokracie, nebo proč S. neuvádí nikde své stanovisko k autorství biografické sbírky *Historia Augusta*), tak k jednotlivostem (např. na str. 55 se nepřiblíží k vývoji termínů novicií a veteratores), ale tím bych jen mohl setřít to velmi kladné hodnocení, kterého si její monografie podle mého soudu zaslouží. Je to důkladné dílo, propracované důsledně marxisticko-leninskou metodou, a stane se proto nepochybně východiskem a hlubokým poučením pro všechny historiky, kteří se zabývají koncem antického světa.

Josef Češka

O. V. Kudrjavcev: Issledovanija po istorii balkano-dunajskich oblastej v period Rimskoj imperii i statji po obščim problemam drevnej istorii. Moskva 1957. Stran 412.

Dva roky po smrti mladého sovětského badatele Olega Vsevolodoviče Kudrjavceva vydala AN SSSR sborník jeho prací z let 1945—1955, které nebyly dosud publikovány. Tři oddíly v něm zabírají příspěvky ke studiu podunajských oblastí, a k nim jako čtvrtá část knihy jsou připojeny články o obecných problémech starověkých dějin.

Na prvním místě (str. 11—100) je studie o Kostobocích, o jejich rozšíření a etnické příslušnosti. Autor tu polemizuje s různými teoriemi, zabývá se otázkami o sídlech Kostoboků, Saboků a Venedů a dokazuje, že Kostoboci patřili ke Slovanům. Některé dílčí otázky, které vyplynuly z tohoto studia, jsou shrnuty v druhém oddílu (str. 101—143). Z období starověku je tam jen první článek, nadepsaný „Deus Dobrates“ (str. 103—112). Jde o výklad jednoho krátkého latinského nápisu z Pannonie (AE, 1904, č. 153), který věnoval otrok Eutyches bohu Dobratovi. Poněvadž je jméno boha slovanské, soudí autor, že i otrok Eutyches byl svým původem Slovan, a tak dochází k závěru, že Slované pronikali na pannonské území ve III. nebo dokonce již ve II. stol. n. l.

Z dalších vědeckých příspěvků zařazených do druhého oddílu knihy mají tři tematiku jazykovědnou. Autor zkoumá název buku v indoevropských jazycích a řeší otázku o původním areálu západních jazyků kentumových (str. 113—124), vysvětluje nejednotně chápaný význam slova *fēgos* (str. 125 n.) tak, že buk nerostl v hlavních řeckých oblastech, a pokouší se zdůvodnit (str. 127—129), že se názvy *Bacenis silva* a *to Melibokon oros* týkají Durynského lesa. Článkem „Ziazo patricijus“ (str. 130—137) přispívá pak ke studiu raného středověku a svým zkoumáním, kolik novgorodských purkmistrů (posadníků) se jmenovalo Zavid (str. 138—143), ke studiu staré Rusi.

Jádro sborníku tvoří studie „Dunajskije legiony i ich značenije v istorii Rimskoj imperii“ (str. 145—253). Kudrjavcev v ní pojednává o provinciích balkánsko-dunajských jako o jednom celku, třebaš ne zcela sourodém, a o severních římských hranicích na Dunaji. Zvláštní pozornost pak věnuje — jak vyplývá z nadpisu — tamějším legiím a jejich úloze v zahraničních i vnitřních bojích za principátu, a to především ve II. stol. n. l.; přitom však nepomíjí ani III. století, neboť tehdy se podunajské legie nejvíce uplatnily. V exkursech, tj. kratších člancích, které jsou do této studie začleněny, rozebírá autor pád Perennův, vyvrací výklad o tom, že byl Pertinax jen „přechodnou osobností“ v převratě Septimia Severa, a posléze vyvozuje z původu císaře Maximina Thraka, že již za vlády M. Aurelia byli barbari usazováni na území provincie Thracie.

Ve čtvrtém oddílu knihy jsou otisknuty články o obecných problémech starověkých dějin (str. 255—376), které dokreslují představu, jak široký byl okruh Kudrjavcevových zájmů, neboť kromě úvah o periodisaci otrokářského řádu, o zákonitosti historického rozvoje římských provincií a o krizi antické polis, řešil i problémy sociálně-politických dějin raného Bosporu. Kniha se končí podrobnými rejstříky (str. 377—409), které redakce připojila.

Josef Češka